

Sanja RAIČEVIĆ

Filološki fakultet

sanjaraicevic1@gmail.com

Mentor: prof. dr Vanja Vukićević-Garić

DISTOPIJA, VIZIJA I NADA U ROMANIMA KAZUA IŠIGURA *NE DAJ MI NIKADA DA ODEM* I *KLARA I SUNCE*

UDK 821.111-31.09(043.2)

Sažetak: Kraj dvadesetog vijeka donosi distopijske vizije u književnosti u kojima se uočavaju nenametljivi utopijski horizonti. Te vizije su poznate kao kritičke distopije. Kritička distopija obuhvata kritiku društva, prisustvo različitih žanrova i otvorene završetke romana koji, djelujući zajedno, rađaju prostor za buđenje utopijske perspektive i optimizma. Ove karakteristike se uočavaju u romanima Kazua Išigura (Kazuo Ishiguro, 1954) *Ne daj mi nikada da odem* (*Never Let Me Go*, 2005) i *Klara i sunce* (*Klara and the Sun*, 2021). Išiguro je za postolje svojih distopijskih vizija iskoristio razvoj nauke i tehnologije, čiji je rezultat u romanesknim svjetovima nedopustiv i neviđen u savremenom životu, a opet zamisliv i moguć u nekoj bližoj budućnosti. Išigurovi romani zalaze u teme genetskog modifikovanja, kloniranja i vještačke inteligencije, koje nisu strane ljudima, već se o njima uveliko diskutuje u dvadeset prvom vijeku. Ovo istraživanje, upravo na temelju nekih od najdominantnijih diskusija, prikazuje uticaj razvoja tehnologije i nauke na čovjeka, obuhvata analizu psihološkog razvoja likova i analizu romana iz ugla kritičke distopije. Glavni ciljevi ovoga rada jesu prikaz načina na koji utopijski impuls obitava u romanima, kao i načina na koji je njegova uloga vodeća za pokretanje svijesti čitalaca i pronalaženje mogućnosti za postojanje boljih vremena. Prema tome, istraživanje obuhvata analizu ključnih karakteristika kritičke distopije, kao što su zamučivanje žanra, otvorenost završetka i prisutnost kritike savremenog društva u romanima kroz karakterizaciju likova i analizu distopijskog društva u kome oni žive. Teorijskim razmatranjem je utvrđen značaj djelovanja kritičke distopije i novih književnih nastojanja. Rezultati istraživanja pokazuju da se metodama žanrovske, psiho-sociološke i naratološke analize romana došlo do shvatanja Išigurovog književnog stvaralaštva i uticaja njegovih distopijskih vizija na savremenog čitaoca. Sveobuhvatnom analizom različitih segmenata romana došlo se do zaključka da Išigurove distopijske vizije u romanima *Ne daj mi nikada da odem* i *Klara i sunce* sadrže karakteristike kritičke distopije, potrebne za rađanje utopijskog horizonta i nade, kako u samom djelu, tako i u životu savremenog čovjeka.

Ključne riječi: kritička distopija, utopijski horizont, otvoreni završeci, zamučivanje žanra, nada

UVOD

Fokus ovog rada jesu Išigurovi romani *Ne daj mi nikada da odem* i *Klara i sunce*. Ne postoji mnogo savremenih pisaca koji jednostavnim stilom uspiju da predstavljaju najkompleksnije teme čovjekovog postojanja. Romani obuhvataju mnogobrojne probleme savremenog društva, govore o prolaznosti života, sjećanjima i važnosti međusobnih odnosa. Išiguro je tokom pisanja ovih romana ostao vjeran temama svojih prethodnih književnih tvorevina, s tim što se ovog puta odlučio da uvede čitaoca u distopijske svjetove, svjetove ne tako daleke i ne toliko drugačije od svijeta savremenog čovjeka.

Distopija u književnosti predstavlja imaginarno društvo prikazano kao gore od društva savremenog čitaoca, ali dovoljno slično da posluži kao kritika istog. Klasična distopija hrli ka pesimističnom završetku romana, dok osamdesete i devedesete godine dvadesetog vijeka donose distopijske vizije sa otvorenim završecima i nenametljivim optimizmom. U pitanju su književna nastojanja svježijeg podžanra kritičke distopije, čiji utopijski impulsi okupiraju pažnju savremenih književnih kritičara, a isti obitavaju u romanima Kazua Išiguro. Potlačenost manjinskih zajednica, zaboravljeno obećanje tehnologije da olakša čovjekov život, robovanje korporacijama, konzumerizam i otuđenost nisu samo karakteristike distopijskog svijeta, već i života savremenog čovjeka. Pišuci jednostavnim stilom, Išiguro vješto oslikava kompleksne teme distopijskog i modernog doba, uspijevajući da utka utopijsku perspektivu u trenutcima u kojima se čini da je nema. Kritička distopija sa sobom donosi potencijal za emancipaciju, drugim riječima mogućnost rađanja utopijskih vidika za koje klasična distopija ne zna. U Išigurovim distopijskim vizijama se uočavaju otvoreni završeci i zamagljivanje granica žanra (zajedničko djelovanje više žanrova i/ili podžanrova). Zamagljivanje žanra i otvoreni završeci, zajedno sa kritikom društva, vode ka utopijskom horizontu, a čini se da Išigurovi romani potvrđuju nužnost njihovog međusobnog djelovanja.

Već sprovedena istraživanja Išigurovog književnog stvaralaštva su mnogobrojna, ali autorovo koraćanje po distopijskom tlu je relativno svježije, posebno imajući u vidu da je njegov posljednji distopijski roman *Klara i sunce* objavljen početkom 2021. godine. Njegova distopijska fikcija iziskuje dodatna istraživanja i promišljanja, a činjenica da su u romanima, obuhvaćenim u naslovu ovoga istraživačkog rada, prisutne odlike kritičke distopije to i potvrđuje.

Kritička distopija, koja predstavlja tekstualnu isprepletenost književnih žanrova i podžanrova i obitava između distopijskih i utopijskih perspektiva, otvara mogućnosti za vizionarska tumačenja i stvaranje novih puteva budućih djelovanja. Romani osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog vijeka, u kojima se uočavaju odlike kritičke distopije, analizirani su temeljnije zahvaljujući Tomu Mojlanu (*Scraps of the Untainted Sky*, 2000) i njegovom sveobuhvatnom razgraničavanju utopijskih, distopijskih i antiutopijskih književnih tvorevina. Detaljnu analizu je potrebno napraviti i sa književnim djelima dvadeset prvog vijeka u kojima je primjetno međusobno djelovanje distopijskih i utopijskih elemenata. Stoga, doprinos shvatanju sadašnjih i budućih književnih nastojanja modernijeg doba

je još jedan od razloga i svrhe istraživanja Išigurovog književnog stvaralaštva i tendencija njegove distopijske fikcije. Istraživanje će obuhvatiti analizu ključnih karakteristika kritičke distopije, kao što su zamagljivanje žanra, otvorenost završetka i prisutnost kritike savremenog društva u romanima kroz karakterizaciju likova i analizu distopijskog društva u kome oni žive.

Distopijsku fikciju su donijela teška vremena prouzrokovana svjetskim ratovima, a popularnost ovog žanra neprekidno raste. Društveno i političko stanje je oslikavano u utopijskim djelima godinama unazad, a razgraničavanje između utopije, antiutopije i distopije predstavlja globalni problem u književnosti. Novija interesovanja za izučavanje distopijskog žanra su uslovila uočavanje drugačijih distopijskih vizija, odnosno uočavanju djelovanja utopijskih odlika u distopijama, danas poznatog podžanra kritičke distopije. Liman Tauer Sardžent je pružio opšte-prihvaćenu definiciju distopije, da ona predstavlja alternativno društvo prikazano u zamišljenom prostoru romana, a koje se čini slično, ali i mnogo gore od društva u kom se čitalac nalazi (*The Three Faces of Utopianism Revisited*, 1994, p. 9). Tom Mojlan utiče na prihvatanje kritičke distopije kao podžanra utopijske fikcije, a daje veoma značajan doprinos kada je u pitanju razgraničavanje utopije, antiutopije i distopije. Tokom prikaza ključnih razlika među njima razjasnio je upravo pojam kritičke distopije i prikazao njena nastojanja u književnosti, objasnivši važnost zajedničkog djelovanja zamagljivanja granica žanra, otvorenog kraja, istorije i kritike društva za rađanje i ostvarenje novih vizionarsko-transformacionih puteva, potrebnih za razvoj svijesti savremenih čitalaca (*Scraps of the Untainted Sky*, 2000). Definisanje kritičke distopije otvara nove puteve tumačenja književnog stvaralaštva, a kako su karakteristike kritičke distopije i novih nastojanja u savremenim književnim djelima prisutne u djelima Kazua Išiguroa, javlja se i mogućnost za analizu Išigurovih romana iz ugla kritičke distopije. Kao jedan od ključnih elemenata, kritika savremenog društva u Išigurovim romanima obuhvata mnoge segmente života. Kris Holms posmatra alternativni svijet klonova kao prikaz djelovanja korporativnih tijela i ističe važnost uloge njihovog svijeta na život savremenog čovjeka (*Ishiguro at the Limit: The Corporation and the Novel*, 2019). Veliki broj kritičara i književnika se zaustavlja na isključenost pobune klonova u djelu, ali Martin Pačner ističe sličnosti između klonova i stvarnih ljudi, stavljajući fokus na to da su klonovi samo ljudi koji su marginalizovani postupkom dehumanizacije (*When we were clones: The Novels of Kazuo Ishiguro*, 2008). Važnost karakterizacije i saosjećanja čitalaca sa likovima je nužno u recepciji kritičke distopije, a Martin Šemelak izučava pojam donacije organa kao metaforu za ljudski život (*The suffering of existence in Kazuo Ishiguro's 'Never Let Me Go'*, 2018), što je ključno za prihvatanje smrtnosti čovjeka, ali i pronalaska utopijske perspektive. Isaraporn Pisard pruža zapažanja o zamagljivanju žanra i kritike društvenog sistema u svom radu (*Utopian Desire and Critical Dystopia in Kazuo Ishiguro's 'Never Let Me Go' and Cormac McCarthy's 'The Road'*, 2020), u kome najprije ističe *bildungsroman* žanr, na čijoj važnosti insistira i Tajtus Levi, posebno kada je u pitanju narušavanje ljudskih prava od strane vladajućeg sistema. Ističe da je u pitanju razvojni roman koji ima karakteristike podžanra *bildungsromana* koji Džozep Slotter naziva „*dissensual Bildungsroman*“ (*Human Rights Storytelling and Trauma*

Narrative in Kazuo Ishiguro's 'Never Let Me Go', 2011). Osim u romanu *Ne daj minikada da odem*, karakteristike žanra *bildungsroman* se zapažaju i u romanu *Klara i sunce*, te će se, kada je u pitanju definisanje ovog žanra i njegovog značaja za razvoj utopijskog impulsa, koristiti zapažanja Simahachalam Thamarana (*Origin and Development of Bildungsroman Novel in English Literature*, 2015), kao i definisanje podžanra „dissensual Bildungsroman“ prema radu Džozepa Slotera (*Human Rights Inc.: The World Novel, Narrative Form, and International Law*, 2007). Kada je u pitanju analiza romana *Klara i sunce*, u kojoj distopijski prostor definišu vještačka inteligencija i genetski inženjering, važan je doprinos autora Havijer Andreu Pereza, Fani Deligijana, Danijel Ravija i Guang-Žong Janga, koji u svojoj knjizi daju sveobuhvatan prikaz evolucije i djelovanja vještačke inteligencije u savremenom društvu (*Artificial Intelligence and Robotics*, 2017); njihov rad će doprinijeti istraživanju prilikom prikaza kritike društva i analize ponašanja likova u romanu. Zatim, Izabela Herman istražuje zastupljenost vještačke inteligencije u žanru naučne fantastike, kao i njen uticaj na savremeni svijet (*Artificial intelligence in fiction: between narratives and metaphors*, 2021). Jakob Stenseke istražuje moralnost Klare, vještačkog prijatelja, kao i autonomnost njenog postojanja i misaonog procesa (*The Morality of Artificial Friends in Ishiguro's Klara and the Sun*, 2022). Baverta Svaminatan i Ragavan Ravi zaranjuju u distopijski svijet istražujući teme ljubavi, prijateljstva, nade i vjere u ljudskim životima, posmatrajući vještačkog prijatelja Klaru (*Hope, Faith, Love, Human and Humanoid: a Study of Kazuo Ishiguro's 'Klara and the Sun'*, 2021).

Činjenica je da je Tom Mojlan značajno doprinio definisanju kritičke distopije 2000. godine, kao i da Išigurovi romani prikazuju distopijske vizije dvadeset prvog vijeka. Posmatrajući pregled dosadašnjih istraživanja, mnoga su, zaista, fokusirana na kritiku društva i distopije u romanu *Ne daj mi nikada da odem*. Isaraporn Pisard je jedna od rijetkih koja je zakoračila na tlo kritičke distopije u njemu. Stoga, uz prikaz distopijske vizije u romanu, potrebno je detaljnije analizirati likove i segmente teksta koji vode do utopijskog isijavanja, novih progresivnih viđenja i razvoja svijesti čitalaca. *Klara i sunce* je relativno nov roman, a dosadašnja istraživanja su fokusirana na analizu lika Klare i uticaj vještačke inteligencije na život čovjeka. Dakle, u okviru ovog romana, nije mnogo toga istraženo.

Uočljivo je da analiza Išigurovih romana iz ugla kritičke distopije tek pronalazi svoje mjesto među kritičarima. Uz primjenu dosadašnjih istraživanja, potrebno je analizirati oba Išigurova romana s akcentom na one odlike i segmente romana u kojim se primjećuju novi vizionarski putevi, karakteristični za kritičku distopiju. Prikaz sličnosti likova sa čovjekom, te alternativnih svjetova sa stvarnim, predstavljaju glavnu motivaciju za pisanje ovog istraživačkog rada, dok glavni ciljevi ovoga istraživanja obuhvataju detaljan prikaz načina na koji utopijski horizonti obitavaju u romanima i na koji način je njihova uloga vodeća za razvoj svijesti čitalaca i ostvarivanje potencijala za postojanje boljih vremena.

Iz navedenog proizilazi osnovna hipoteza rada, a to je da Išigurove distopijske vizije u romanima *Ne daj mi nikada da odem* i *Klara i sunce* sadrže karakteristike kritičke distopije, potrebne za rađanje utopijskog horizonta i nade, kako u samom djelu, tako i u životu savremenog čovjeka. U cilju što jasnijeg prikaza

i analize osnovne hipoteze, izvodi se i pomoćna hipoteza, a to je da Išigurovi likovi, iako pasivni, zapravo utiču na buđenje svijesti i nade kod savremenih čitalaca. Ove hipoteze neizbježno dovode do postavljanja određenih istraživačkih pitanja. Postavlja se, između ostalih, pitanje koliko Išigurova kritika društva utiče na savremene čitaoce, kao i na koji način čitaoci saosjećaju sa likovima romana. Takođe, postavljaju se pitanja da li razvoj nauke i tehnologije utiče loše na čovjekov psihološki razvoj i da li je osjećaj sreće prisutan u životima marginalizovanih likova.

METODE

Istraživanje se zasniva na metodi žanrovske, psiho-sociološke i naratološke analize romana. Ovakav naučni pristup je nužan radi analiziranja određenih djelova romana pojedinačno, a koji su ujedno i ključni za razumijevanje i testiranje gore navedenih hipoteza i istraživačkih pitanja. Uz metodu analize, primijenjena je i metoda sinteze, najprije u teorijskom okviru rada, nakon čega su funkcionalnom analizom posmatrane karakteristike kritičke distopije prisutne u romanima. Kompleksne teme zastupljene u kritičkim distopijama zahtijevaju raščlanjivanje i jasan prikaz, te se u cilju što konkretnijeg prikaza tema i aspekata primjenjuje metoda klasifikacije. Kako Išiguro u svojim alternativnim svjetovima opisuje razne društvene probleme marginalizovanih likova, sociološki pristup romanima je neizostavan. Pošto se dosta naučnih metoda često prepliće i djeluje zajedno radi postizanja zajedničkog cilja, upotrijebljena je i metoda generalizacije, posebno kada je u pitanju kritika društva, shvatanje ponašanja likova i prikaz odraza optimizma i novih utopijskih nastojanja, značajnih za kritičku distopiju. Prilikom prikaza karakternih osobina likova, prikazan je i njihov psihološki razvoj koji je uslovio upotrebu komparacije, odnosno, poređenje likova romana sa stvarnim ljudima. Ovim metodama su se ispitale hipoteze i istraživačka pitanja ovog naučnog rada, a prikaz konačnih rezultata je na kraju objedinjen upotrebom sinteze.

REZULTATI

Kako je glavna namjera ovog istraživačkog rada prikaz Išigurove distopijske vizije iz ugla kritičke distopije, njeno potpuno razumijevanje je neizbježan preduslov za realizaciju tog cilja. Stoga, jedan od rezultata istraživanja jeste koncizan prikaz karakteristika podžanra kritičke distopije i njegove značajne uloge u distopijama, a isti značajno upotpunjuje književnu kritiku kada je u pitanju utopijska i distopijska fikcija. Teorijskim razmatranjem je utvrđen i prikazan značaj djelovanja kritičke distopije i novih književnih nastojanja, a rezultati istraživanja pokazuju da se metodama žanrovske, psiho-sociološke i naratološke analize romana došlo do shvatanja Išigurovog književnog stvaralaštva i uticaja njegovih distopijskih vizija na savremenog čitaoca. Pristupi prisutni u ovom radu stvaraju mogućnost novih tumačenja pojedinih distopijskih djela, a analiza Išigurovih romana doprinosi inspirisanju čitalaca kada je u pitanju pronalazak utopijske perspektive i progresivnog djelovanja u distopijskim uslovima života likova, a samim tim i

savremenog čovjeka. Dakle, sveobuhvatnom analizom različitih segmenata romana došlo se do zaključka da Išigurove distopijske vizije u romanima *Ne daj mi nikada da odem* i *Klara i sunce* sadrže karakteristike kritičke distopije.

Napokon, čitalačka publika će se bliže upoznati sa radom engleskog romanopisca i nobelovca Kazua Išigura, čija su književna djela napisana tako jednostavnim stilom da onaj koji ih čita zaboravlja da čitanjem uranja u neki posve drugačiji, a opet blizak svijet. Analiza Išigurovih romana pruža doprinos ne samo budućim studentima koji se odluče za istraživanja u oblasti distopijske fikcije, već istraženo obogaćuje i nastavu savremenih tendencija u engleskoj književnosti uopšte. U odnosu na postojeća istraživanja, detaljnije su analizirani određeni postupci likova romana, njihov psihološki razvoj, kao i analiza već pomenutog zamagljivanja žanra, otvorenog završetka i kritike društva. Stoga, analizom navedenog dokazuje se javljanje optimističke perspektive i utopijskog horizonta u Išigurovim romanima, što može rezultirati konstruktivnim plodovima kada je u pitanju shvatanje čovjekovog postojanja i njegove, ponekad neshvatljive, želje da uprkos svemu korača naprijed.

DISKUSIJA

U cilju postizanja navedenog, ovaj istraživački rad je bilo nužno podijeliti na segmente. Najprije je napravljen osvrt na Mojlanova definisanja kritičke distopije i njenih nastojanja, te su njegova definisanja korištena prilikom analiziranja i uočavanja prisutnosti ovog podžanra u Išigurovim djelima. Istraživanjima je ukazano na sličnosti između likova i stvarnog čovjeka, kao i na sličnosti između distopijskih uslova alternativnog svijeta prikazanog u romanima i savremenog društva. Stoga, na putu ka dokazivanju osnovne hipoteze, utvrdila se i važnost uloge Išigurovih nesvakidašnjih likova, iz koje proističe i pomoćna hipoteza da Išigurovi likovi, iako pasivni, zapravo utiču na buđenje svijesti i nade kod savremenih čitalaca. Ukazalo se na nužnost potpunijeg shvatanja Išigurovih distopijskih vizija, elemenata i likova u cilju pokretanja čitalaca i pronalaženja mogućnosti za postojanje bolje budućnosti.

Na početku analize oba romana predstavljena je Išigurova kritika društva ušuškana u distopijskim alternativnim svjetovima. Ukazivanje na distopijske slike svijeta u kom obitavaju Išigurovi klonovi, formira misao da prepreka koja ne dozvoljava klonovima da se pobune ili da pobjegnu nije fizička, već psihološka. Kao potvrda postojanju psihičkih barijera pri odsustvu onih fizičkih, prikazana je analiza okoline Hejlšama uz postojanje straha i neznanja prouzrokovanih od strane društvenog uređenja alternativnog svijeta. Analiza se poziva na postojanje ove vrste neznanja i kod savremenih čitalaca, s obzirom na to da čitalac poznaje svijet klonova upravo onoliko koliko i Keti. Postepeno se uočava rađanje saosjećanja sa likovima romana. U radu je naznačeno da je nezadovoljstvo čitalaca prilikom čitanja Išigurovih romana ključno, a isto je potkrijepljeno poređenjem djelovanja Hejlšama sa djelovanjima korporativnih tijela u stvarnom životu. Nezadovoljstvo radnika je činjenično stanje širom svijeta, a čovjekova odluka da ne ode, odnosno da ne napusti radno mjesto na kom ne želi biti, predstavljena je kao ključno objaš-

njenje pasivnosti klonova. Dakle, sličnost između pasivnosti klonova i pasivnosti savremenog čovjeka postaje jasnija, ne samo kada su u pitanju institucije. Rad se poziva i na šablon ljudskog života u kome se takođe uočava čovjekovo povinovnanje društvenom sistemu. Išigurova kritika društva dovodi do poistovjećivanja čovjeka sa klonovima, što pruža odgovor na postavljeno istraživačko pitanje koje se tiče načina na koji čitaoci saosjećaju sa likovima romana. Ovim istraživanjem se, dakle, saosjećanje dovodi u ključnu vezu sa poistovjećivanjem čitalaca sa klonovima.

Kritika društva ispoljena u romanu *Ne daj mi nikada da odem* pokazuje svoju važnu ulogu na putu ka utopijskim vidicima. U njenom singularnom djelovanju se primjećuje, ne optimizam, već početak inspirisanja čitalaca, odnosno pokretanje njihovih misaonih procesa, nužnih za dalje koračanje ka novim mogućnostima. Kada je u pitanju roman *Klara i sunce*, distopijski svijet romana je još jednom obojan suptilnom, ali oštrom kritikom društva. Konzumerizam u vidu kupovine vještačkog prijatelja djetetu se odmah uočava kao problem alternativnog društva visokorazvijene tehnologije, a dovodenje u vezu humanoidnog robota i savremenog telefona ukazuje na isti. Istraživanje sugerise da je postojanje humanoidnog robota glavna alatka za predstavljanje savremenih problema i odjek kritike društva. Stoga, u radu je prikazano kategorisanje robota, kao i to da ono uvodi temu kategorisanja djece, odnosno problem njihove marginalizacije. Marginalizacija djece predstavlja najoštriju Išigurovu kritiku društva, a spajanje napredne medicine i tehnologije dovodi ovu temu do vrhunca. Još jednom, Išigurova distopijska vizija zahtijeva izuzetno angažovanje čitalačke publike. Kao robot koji ne pripada najnovijoj seriji robota i kao dječak koji nije u mogućnosti da se usavrši genetskom modifikacijom, Klara i Rik su oboje marginalizovani. U radu je naznačena scena druženja djece kao ključna za prikaz ove teme, čije dublje razmatranje dovodi do shvatanja da su isti problemi prisutni i u stvarnom životu. Analizom je uočeno da međuljudski odnosi stagniraju dok tehnologija konstantno napreduje. Poistovjećivanje alternativnog sa stvarnim dovodi do zaključka da su siromaštvo i diskriminacija dva vječna prijatelja.

Osim glasne kritike društva kada su u pitanju međusobni odnosi, u radu je naznačena i Klarina uloga kao predstavnika odnosa između čovjeka i tehnologije. Analiza pojedinih dijaloga između likova ukazuje na to da postojanje straha izazvanog napredovanjima tehnologije pronalazi svoje mjesto u Išigurovoj distopiji. Sposobnost inteligentne mašine da zamijeni čovjeka, ne samo na poslu, već u pravom smislu te riječi, zaista mora ostaviti čitaoca iznenađenim. Neizbježno napredovanje genetskog modifikovanja i AI donosi sa sobom mnoštvo važnih pitanja na koja se mora odgovoriti. Išiguro je svjestan mogućeg doprinosa ljudskom rodu uz genetsko modifikovanje i AI, ali njegov roman podsjeća na neke već postojeće probleme i prikazuje mogućnost pogoršanja tih problema, što dovodi do pitanja čovječije odgovornosti. Teme marginalizacije pojedinaca, dispariteta u novčanim primanjima i disbalans širom svijeta dovode do zaključka da Išigurova kritika društva obuhvata i prikazuje mnoge neugodne teme i probleme savremenog čovjeka, ali koje su svakako i nužne u smislu pokretanja onih koji čitaju roman. Stoga, baš kao i u prethodnom romanu, kritika društva izvršava svoju funkciju

angažovanja čitalaca ne samo u čitanju, već u aktivaciji kognitivnih sposobnosti u pronalazanju mogućih odgovora, rješenja ili budućih nastojanja.

Kao ključna za postojanje novih mogućnosti i tumačenja naznačena je uloga zamagljivanja granica žanra, a ponajviše uloga *bildungsroman*-a, žanra bez kog bi Išigurova vizija imala velike predispozicije da ostane samo na tlu klasične distopije. Analiza distopijskih slika u romanu *Ne daj mi nikada da odem* dovodi do tumačenja da fizičke barijere ne postoje, već da su ključne one psihičke, duboko ukorijenjene barijere koje je društveni sistem nametnuo klonovima i prije nego što su stvoreni. Žanr *bildungsroman* se uočava kao neizostavni dio Išigurove vizije koji prati psihološki razvoj protagoniste, posebno kada su u pitanju ograničenja razmišljanja likova. Istraživanjem su naznačena pojedina ograničenja misaonih procesa klonova koja podrazumijevaju intelektualno uključanje čitalaca koje može dovesti do novih shvatanja, a samim tim i do razvoja svijesti. Kao potpora navedenom, analiza ukazuje na relevantnost čitalačke svjesnosti o opresivnoj strani Hejlsama, koja može dovesti i do shvatanja opresivnog sistema društva u kom se sami čitaoci nalaze. Dok kritika društva naglašava probleme alternativnog svijeta, čitalac ih povezuje sa sopstvenim, a *bildungsroman* prikazuje Ketin intelektualni razvoj i ograničeno razmišljanje do koga ju je društveni sistem doveo, te način na koji se Keti suprotstavlja ili ne suprotstavlja tom sistemu. Prateći psihološki razvoj protagoniste je naznačen kao neophodan za razumijevanje Ketinog ponašanja, koje ujedno dovodi do shvatanja stvarnog čovjeka.

Prilikom analize zamagljivanja žanra u romanu *Ne daj mi nikada da odem* primjećuje se neophodnost zajedničkog djelovanja distopije, naučne fantastike i *bidungsroman*-a. Distopija dozvoljava čitaocima da uvide prikaz ograničenja koje alternativni svijet nameće klonovima, naučna fantastika prikazuje inovacije i moguće ishode u bliskoj budućnosti, a prikaz psihološkog razvoja protagoniste omogućava čitaocima da zavire u djelovanja tih inovacija na njega samoga. Dakle, može se izvesti zaključak da zajedničko djelovanje pomenutih žanrova potencijalno snažno utiče na misaone procese čovjeka i na postavljanje mnogobrojnih pitanja koja su ključna za razumijevanje ljudskog postojanja, a samim tim i za pronalazak utopijskog vidika i optimizma. Zanimljivo je da se isti žanrovi uočavaju i u romanu *Klara i sunce*. Razvijena AI potvrđuje obitavanje naučne fantastike, ali ovo istraživanje prikazuje malo drugačiju vrstu AI mašine. Klarini postupci i nastojanja dokazuju da ovaj humanoidni robot nema loše namjere poput onih najistaknutijih u klasičnim distopijama, onih o AI koja u potpunosti ima kontrolu nad ljudskim bićima. Ova argumentacija je podržana prikazom Klarinih misaonih procesa, a opservacijom se ponovo primjećuju odlike *bildungsroman*-a. U radu je naznačeno ograničenje Klarinog razvoja činjenicom da je robot, ali je ukazano i na segmente romana koji ukazuju da se njen psihološki sklop mijenja i napreduje, posebno kroz njeno poimanje društva prikazanog u romanu. Poređenje Klare na početku romana i onda kada dolazi do objašnjenja posebnosti čovjeka i ljudskog srca prikazuje upravo njen razvoj i jaku prisutnost *bildungsroman*-a. Uloga ovog žanra je da dovede do postavljanja pitanja o Klarinom moralnom statusu, a takođe doprinosi i shvatanju marginalizacije djece romana, s obzirom na činjenicu da se praćenjem Klarinih misaonih procesa posmatraju distopijska djelovanja koja okružuju ne samo Klaru, već i Rika i Džozu.

Poseban dio ovog rada dovodi u vezu naratora romana *Ne daj mi nikada da odem* i naratora romana *Klara i sunce* i sugerije njihovu sposobnost da vješto prikažu najprobematičnije teme savremenog života čovjeka. Prikazano je da oba lika, uz djelovanje *bildungsroman*-a, uspješno uključuju čitaoce u misaone procese naratora, a samim tim i u roman kao cjelinu, čiji je rezultat saosjećanje sa likovima, odnosno javljanje kompleksnih emocija. Osim ove najglasnije odlike, tematika, stil pisanja i postepeno otkrivanje informacija o alternativnom svijetu, takođe, dovode u vezu ova dva romana.

Nadalje, u radu postaje jasno da je, osim kritike društva i zamagljivanja žanra, karakterizacija likova bitan elemenat prilikom uočavanja utopijskog impulsa koji uslovljava pronalaženje optimističke perspektive. Stoga, karakterizacija likova u cilju objašnjenja postupaka klonova se posmatra kao još jedna alatka nužna za razmijevanje ljudskog života i za pokretanje savremenih čitalaca koja može dovesti do povećanja svijesti. U radu se ukazuje na to da Išigurov roman dovodi do shvatanja da se izvjesna ograničenja ljudskog djelovanja i postojanja rađaju zajedno sa čovjekom. Čovjek kao ljudsko biće poznaje granice svog postojanja, kao i činjenicu da je smrtnost neizbježna. Međutim, ovo definisanje ne sugerije da trenuci nade i utopijski vidici nisu prisutni u procesu trajanja života. Ukazano je na Išigurovo shvatanje da je bilo koji čovjek možda mogao voditi posve drugačiji život od onog trenutnog i ustaljenog oblika postojanja. Istraživanjem je naznačeno da se treba prihvatiti upravo tog trenutnog oblika postojanja čovjeka, što i dovodi do shvatanja procesa trajanja života kao glavnog pokretača buđenja svijesti i progresivnog djelovanja. Ponašanje Ket i Tomija prikazano analizom u radu sugerije prihvatanje smrtnosti i donošenje odluke da ono što je potrebno uraditi jeste živjeti u sadašnjem trenutku. Potvrda ove sugestije se pronalazi u Tomijevoj samokontroli, koja pokazuje razvoj lika koji je pojačan Tomijevim neuspjehom da pronađe Ketinu kasetu u Norfoku. Uprkos neuspjehu, Tomi nastavlja da korača ka ispunjenju svog cilja zajedno sa Ket, a što je posmatrano kao neobjašnjiva pokretačka snaga lika, ali i trenutak u kom savremeni čitalac može pronaći segment potreban za pronalaženje utopijskog horizonta. U ovom segmentu je i prisutan dokaz postojanja osjećaja sreće u životima klonova, što predstavlja pozitivan odgovor na još jedno istraživačko pitanje koje se tiče osjećaja sreće u životima marginalizovanih likova. Zaključuje se da je sposobnost likova da se prilagođavaju različitim distopijskim okolnostima koje prouzrokuju različite emocionalne promjene vrsta postignuća, što upućuje na čovjekovu sposobnost prilagođavanja stvarnim životnim okolnostima i da sam proces prilagođavanja predstavlja jednu vrstu borbe. Podsjetnik na moći čovjekove psihe je na određen način predstavljen u oba lika, a tračak sreće u Norfoku otvara prostor za nove mogućnosti.

Karakterizacijom likova Tomi i Ket i analizom njihovog ponašanja u određenim segmentima romana, oblikuje se zaključak da razvoj likova i suptilni preokreti romana neizbježno utiču na svijest čitalaca. Čitaoci postaju svjesni ograničenja sistema, ali i činjenice, uglavnom zaboravljene, da je čovjek jedno izvanredno biće koje se vječno prilagođava i koje može promijeniti svoju svijest. Neograničena mogućnost širenja svijesti o svijetu oko sebe otvara mnogobrojne mogućnosti i navodi čitaoce da žive, odnosno da budu prisutni u trenutku, a što je

u radu predstavljeno kao nužno za koračanje naprijed uprkos svim fizičkim barijerama savremenog društva. Kada je u pitanju humanoidni robot Klara, istraživanje upućuje na njenu ulogu učitelja. Klara je prikazana kao lik koji korača unaprijed uprkos ograničenjima svijeta i njenim sopstvenim, što potencijalno uči čitaoc da je moguće koračati naprijed bez obzira na distopijske uslove života. Uočeno je da Klara angažuje čitaoc i na emocionalnom planu, po pitanju ljubavi, prijateljstva i nade. Uključenje čitalaca u Klarina nadanja za Džozino ozdravljenje je moguće kroz karakterizaciju lika. Naznačeno je da Klarini postupci i njena konstantna nada u sunce nisu pratili put logičnog razmišljanja. Bez obzira na to, Klarino nadanje je dalo pozitivan rezultat – Džozino ozdravljenje. Uočeno je da je Klarina nada izazvala buđenje nade kod Džozinog oca. Ovakav zaključak pronalazi potvrdu u tumačenjima Kutings mašine kao distopijskog elementa koji direktno blokira nadu prikazanu sunčevim zracima. Uništenje Kutings mašine je postignuto zajedničkim nastojanjima AI i čovjeka, što je naznačeno kao pomirenje čovjeka i tehnologije.

Kada je u pitanju negativan uticaj razvoja nauke i tehnologije na psihološki razvoj čovjeka, iz primjera Džozine majke i prikaza konzumerizma se može podvući paralela onoga što bi bile moguće posljedice razvoja tehnologije. Ono što Klarin lik pokazuje jeste da ne treba izgubiti optimističku perspektivu u vremenima u kojima tehnologija donosi neizbježne negativne posljedice, već da ju je samo potrebno pronaći i probuditi svojim djelovanjima. Klarina žrtva pojačava moguće pozitivne rezultate i doprinos tehnologije savremenom čovjeku. Klarina pokretačka snaga je pronađena u Suncu, ali počiva i u njenom prijateljstvu. Analizom se dolazi do poruke romana koja podsjeća na činjenicu da nada počiva u srcu čovjeka. Išiguro podsjeća na onu stvarnost da bez sunčeve toplote ne bi bilo ni čovjeka, a dovođenje sunca u vezu sa nadom sugerise upravo to – da bez nade ne bi bilo ni čovječanstva.

Mnogobrojna pitanja i nemogućnost preciznih odgovora još jednom intelektualno angažuju čitalačku publiku pri završecima romana. Istraživanje ukazuje na otvorenost oba Išigurova romana kao potpore za postojanje utopijskog horizonta. Ukazano je na Ketinu samokontrolu na kraju djela i na pokretačku snagu protagoniste da nastavi i „da se odveze[m] tamo gde treba da bude[m],“¹ kao i na dvosmislenost ovih riječi koje, zapravo, i ostavljaju završetak romana otvorenim. Kada je u pitanju završetak romana *Klara i sunce*, vještački prijatelj uspijeva da ukaže na postojanje diskretnog utopijskog isijavanja jasnije nego u Ketinom slučaju. Klara uspješno uviđa organizovanost u otpadu, kao i činjenicu da je sunce uvijek tu, čak i kada se skriva iza tmurnih oblaka. Vodeći se prethodnim tumačenjem sunca kao izvora nade dolazi se do skrivene poruke na koju Klara aludira, a to je da nada postoji i u onim najtamnijim trenucima života. Dakle, prisustvo osjećaja sreće u Klarinom životu je opet potvrđeno njenim posljednjim shvatanjima života i njene uloge, te zadovoljstvom. Završne rečenice romana direktno bacaju svjetlost na Klarinu šeficu i njeno zurenje u daljinu, a Išiguro odbija da prikaže Klarino gašenje. Gdje šefica odlazi čitaoci ne znaju, baš kao što ne znaju da li će

¹ „to drive off to wherever it was I was supposed to be“, Kazuo Ishiguro, *Never Let Me Go* (New York: Alfred A. Knopf, 2005), 279. (prev. Ljiljana Marković (Beograd: Izdavačka kuća *Dereta*, 2020).

se Klara ugasi. Brzopleti zaključak o krajevima romana bi bio vrlo vjerovatno negativan u oba slučaja, ali dublje razmišljanje i analiza sprovedena u ovom radu prikazuju postojanje onih skrivenih, potisnutih, ali i realnijih mogućnosti.

Prevalivši pola puta, zastala je i okrenula se, te pomislih da će se možda osvrnuti i pogledati me poslednji put. Ali zurila je u daljinu, prema kranu na horizontu. Potom nastavi da se udaljava.²

Ono što se krije na stranicama koje tek treba da budu ispisane, zapravo, dijelom počiva u čovjeku i zavisi od njega samog. Išigurovi romani ne predstavljaju optimizam i utopijske sugestije kao nerealna očekivanja nekadašnjih utopijskih nastojanja, već kao plamičak svjetlosti, odnosno plamičak nade, koji čitalac treba da prepozna kako u romanu, tako i u stvarnom životu. Sugestija je da upravo taj jedan plamičak utiče na rađanje novih nadanja koja će usloviti nekim realnijim, ali boljim budućim nastojanjima društva i svijeta.

ZAKLJUČAK

Nakon prikazanog, može se zaključiti da analizirano i istraženo ukazuje na potvrdu osnovne hipoteze rada, da Išigurove distopijske vizije u romanima *Ne daj mi nikada da odem* i *Klara i sunce* sadrže karakteristike kritičke distopije, potrebne za rađanje utopijskog horizonta i nade, kako u samom djelu, tako i u životu savremenog čovjeka. Osim toga, prikaz karakteristika kritičke distopije i njene značajne uloge će značajno upotpuniti književnu kritiku kada je u pitanju utopijska i distopijska fikcija, a pristupi analizi, prisutni u ovom radu, stvorice mogućnost novih tumačenja pojedinih distopijskih djela. Treba pomenuti i pojedina ograničenja koja su bila neizbježna prilikom istraživanja, kao što je ograničenje u vidu broja stranica master rada i, stoga, nemogućnost da se obuhvate i ostale Išigurove važne i kompleksne teme prisutne u romanima. Međutim, može se zaključiti da ovaj naučni rad, kao i njegova ograničenja, može poslužiti kao inspiracija budućim istraživanjima u okviru nedovoljno istraženih distopijskih tema Išigurovog distopijskog stvaralaštva, ali i stvaralaštva mnogih drugih savremenih pisaca.

Priznanja ili zahvalnost

Posebnu zahvalnost dugujem svom mentoru prof. dr Vanji Vukićević-Garić na uloženom trudu, ažurnosti, izdvojenom vremenu i nesebičnoj podršci tokom cjelokupnog procesa izrade ovog master rada. Poštovanje za svaku stručnu sugestiju i svaki savjet je neizmerno. Takođe, zahvaljujem se i članovima Komisije za ocjenu master rada prof. dr Janku Andrijaševiću i prof. dr Oliveri Kusovac. Na kraju, voljela bih da izrazim zahvalnost i svojim najbližima. Hvala im što su me bodrili i vjerovali u mene čak i u onim trenucima kada ja nisam.

² "When she was mid-distance, she stopped and turned, and I thought she might look back one last time at me. But she was gazing at the far distance, in the direction of the construction crane on the horizon. Then she continued to walk away", Kazuo Ishiguro, *Klara and the Sun* (New York: Alfred A. Knopf, 2022), 320. (prev. Miloš Mitić (Izdavačka kuća Dereta, 2021).

LITERATURA

- Andreu-Perez, Javier, Fani Deligianni, Daniele Ravi and Guang-Zhong Yang. *Artificial Intelligence and Robotics*. UK-RAS Network, 2017.
- Baccolini, Raffaella. "The Persistence of Hope in Dystopian Science Fiction". *PMLA* 119, no. 3 (2004): 518-21. <https://doi.org/10.1632/003081204X20587>.
- Hermann, Isabella. "Artificial Intelligence in fiction: between narratives and metaphors". *AI & Society*, 2021. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01299-6>.
- Holmes, Chris. "Ishiguro at the Limit: The Corporation and the Novel". *Novel: A Forum on Fiction* 52, no. 3 (2019): 386-405. <https://doi.org/10.1215/00295132-7738560>.
- Moylan, Tom. *Scraps of the Untainted Sky: science fiction, utopia, dystopia*. Boulder, Colo, Westview Press, 2000.
- Ishiguro, Kazuo. *Klara and the Sun*. New York: Alfred A. Knopf, 2022.
- Ishiguro, Kazuo. *Never Let Me Go*. New York: Alfred A. Knopf, 2005.
- Levy, Titus. "Human Rights Storytelling and Trauma Narrative in Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go*". *Journal of Human Rights* 10, no. 1 (2011): 1-16. <https://doi.org/10.1080/14754835.2011.546242>.
- Pissard, Isaraporn. "Utopian Desire and Critical Dystopia in Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go* and Cormac McCarthy's *The Road*". *Thoughts* 1, no. 1 (2020): 28-50. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/thoughts/article/view/240618>.
- Puchner, Martin. "When we were clones: The Novels of Kazuo Ishiguro". *Raritan Review* XII (2008): 34-49. <http://www.martinpuchner.com/uploads/1/1/2/8/112888081/raritanclones-2.pdf>.
- Sargent, Lyman Tower. "The Three Faces of Utopianism Revisited". *Utopian Studies* 5, no. 1 (1994): 1-37. <http://www.jstor.org/stable/20719246>.
- Slaughter, Joseph. *Human Rights Inc.: The World Novel, Narrative Form, and International Law*. Fordham University Press, 2007. https://www.academia.edu/1894394/%20Human_Rights_Inc_The_World_Novel_Narrative_Form_and_International_Law.
- Stenseke, Jacob. "The Morality of Artificial Friends in Ishiguro's *Klara and the Sun*". *Journal of Science Fiction and Philosophy* 5, 2022.
- Swaminathan, Baverta and Raghavan Ravi. "Hope, Faith, Love, Human and Humanoid: a Study of Kazuo Ishiguro's *Klara and the Sun*". *Science, Technology and Development* 10, no. 5, 2021.
- Thamarana, Simahachalam. "Origin and Development of Bildungsroman Novel in English Literature". *International Journal of English Language, Literature and Humanities* 3, no. 6 (2015): 21-26. https://www.researchgate.net/publication/282876442-Origin_and_Development_of_Bildungsroman_Novels_in_English_Literature.
- Šemelák, Martin. "The suffering of existence in Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go*". *Ars Aeterna* 10, no. 2 (2018): 8-17. <https://doi.org/10.1515/aa-2018-0008>.

Sanja RAIČEVIĆ

DYSTOPIA, VISION AND HOPE IN KAZUO ISHIGURO'S NOVELS *NEVER LET ME GO* AND *KLARA AND THE SUN*

Summary: The end of the twentieth century brings dystopian visions in literature which allow for unobtrusive utopian horizons to emerge. Those visions are known as critical dystopias. Critical dystopias include the following characteristics: a critique of society, genre-blurring, and open endings. Working together, they make space for the awakening of a utopian perspective and optimism. These characteristics are evident in Kazuo Ishiguro's novels *Never Let Me Go* and *Klara and the Sun*. Ishiguro uses scientific and technological developments to lay the foundation for his dystopian visions. The impact the technological development presented in the world of Ishiguro's novels is unacceptable and unprecedented in the real world, yet imaginable and possible in the near future. Ishiguro explores the themes of genetic modification, cloning, and artificial intelligence, which are not obscure to people, but widely discussed in the 21st century. Drawing on some of the most prominent discussion of these topics, this research displays the influence of scientific and technological developments on human life, including the character development and the exploration of critical dystopia in Ishiguro's novels. The main goals of this thesis are to show how the utopian impulse exists in Ishiguro's novels, as well as to present its function to initiate the awakening of consciousness and to encourage hope for the existence of better times. Therefore, the research includes the analysis of the presence of the key features of critical dystopias, such as genre-blurring, open endings, and social criticism in the novels. Also, this master thesis investigates the characters and analyzes the dystopian society in which they live. Theoretical consideration of critical dystopia displays the importance of the subgenre and new literary endeavors. The methods of genre analysis, psycho-sociological analysis, and narratological analysis used in this research led to an understanding of Ishiguro's literary creativity and the influence of his dystopian visions on the modern reader. A comprehensive analysis of different segments of the novel led to the conclusion that Ishiguro's dystopian visions in *Never Let Me Go* and *Klara and the Sun* contain the characteristics of a critical dystopia, necessary for the awakening of a utopian horizon and hope, both in the novel and in the life of the modern man.

Key words: critical dystopia, utopian horizon, open endings, genre blurring, hope

Filološki fakultet

SANJA RAIČEVIĆ rođena je 26. 11. 1997. godine u Podgorici, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Na Studijskom programu za engleski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Nikšiću završila je osnovne studije, a potom i master studije. Svoje prvo profesorsko-pedagoško iskustvo trenutno stiče u OŠ „Radojica Perović“ u okviru Programa

za stručno osposobljavanje. Osim strasti prema engleskoj književnosti, posjeduje i veliku ljubav prema kreativnom izražavanju, tačnije prema vajanju i crtanju. Tako je, prije 2 godine, spojila većinu stvari koje obožava u svoj mali *biznis AKA Craft Store*, te svoje slobodno vrijeme, spajajući kreativnost i ljubav, posvećuje kreiranju rukotvorina.